

Kalousek, František

Velkomoravské mohylové kostrové pohřebiště v Boršicích u Buchlovic

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. E, Řada archeologicko-klasická. 1958, vol. 7, iss. E3, pp. [75]-85

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109347>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

FRANTIŠEK KALOUSEK

VELKOMORAVSKÉ MOHYLOVÉ KOSTROVÉ POHŘEBIŠTĚ V BORŠICÍCH U BUCHLOVIC

Boršické mohylové pohřebiště, i když byly na něm dosud objeveny jen tři kostrové hroby, poskytlo nové poznatky důležité pro řešení některých otázek velkomoravských mohylníků. Zaslouží si proto podrobnějšího zpracování a zhodnocení, a to tím spíše, že moravským mohylovým slovanským pohřebištěm byla dosud věnována celkem malá pozornost,¹ přestože mohou poskytnout mnohé cenné doklady pro řešení důležitých otázek historických, hlavně z doby říše Velkomoravské.

Popis výzkumu a nálezů

Jižně od Boršic u Buchlovic (okr. Uherské Hradiště) na mírném svahu sklánějícím se k pravému břehu potoka Dlouhá řeka v trati Výbytky, též Stoprouny nebo Štobrůny (tab. XI: 1), byly v letech 1931—1932 náhodně objeveny při zakládání vinohradu na polích parcel. čís. 2420 a 2421 dva kostrové hroby (č. 1 a 2), o nichž se zachovaly jen stručné zprávy.² Třetí hrob (č. 3) objevil v srpnu 1954 Fr. Kalousek při cvičném výzkumu Prehistorického ústavu Brněnské university s posluchači préhistorie v bezprostřední blízkosti střední části zmíněného vinohradu na poli Fr. Fialy, parcel. čís. 2418.³ Hrob ležel mezi oběma dříve objevenými hroby. Vzdálenost mezi jednotlivými hroby byla podle svědectví pamětníků objevu dvou starších hrobů 25 až 50 m. Přestože okolí hrobu č. 3 bylo všemi směry do značné vzdálenosti prosondováno, další hroby nebyly zjištěny. Je však velmi pravděpodobné, že se tak časem stane, poněvadž na blízkých polích, parcel. čís. 2412 a 2413, byly podle sdělení místních občanů vyoraný lidské kosti. Výzkum v těchto místech proveden nebyl.

Hrob 1

Byl objeven 1931 na parcele č. 2420. Podle zprávy A. Zelnitia⁴ obsahoval mužskou kostru a u ní železný nožík.

Hrob 2

Byl objeven 5. listopadu 1932 při rigolování Zimákova vinohradu, parcel. čís. 2421. Podle A. Zelnitia⁵ byl hrob 170 cm dlouhý a 75 cm hluboký. Na dně ležela kostra dospělé ženy na zádech, orientovaná Z—V, ruce při těle, hlava obličejem nahoru, chrup úplný, v horní čelisti byly zuby moudrosti. U uší byly s každé strany dvě bronzové náušnice (1) a po každé straně po jednom gombíku (2). U pravé stehenní kosti byl kousek železa (3). Dále se v hrobě našly dva kousky

organické látky (4) a zuhelnatělý kousek dřeva (5). Stopy po deskách rakve nebyly patrné.

1. Čtyři bronzové náušnice: dvě náušnice jsou z kulatého drátku s uzlíčkem, spodní část je z krouceného drátku zakončeného háčkem (tab. XII: 17), další dvě náušnice, z nichž jedna je ve zlomcích, jsou z hladkého bronzového drátku se dvěma jednoduchými uzlíčky a s odlévaným oboustranným závěskem (tab. XII: 16).

2. Dva malé stříbrné gombíky zdobené kroužky z pozlaceného krouceného drátkového filigránu (tab. XII: 14, 15).

3. Malý kousek železa.

4. Zbytky po organické látce; neurčeno.

5. Zbytky zuhelnatělého dřeva; neurčeno.

Nálezy z hrobu 1 a 2 jsou uloženy v museu na Velehradě u Uh. Hradiště.

Hrob 3 (tab. XI: 2)

Byl objeven r. 1954 na poli parcel. čís. 2418. Po odhození ornice se v jemné písčité půdě jevil tmavším zbarvením hrob, jehož obrysy se nedaly přesněji určit. V hloubce 50 cm ležela na zádech kostra mladého muže 17 až 22letého s rukama podle těla a byla orientována Z—V. Některé kosti byly druhotně přemístěny pravděpodobně zásahem nějakého zvířete. O tom svědčí nepřirozená poloha dolní čelisti, pravé klíční kosti a kosti loketní. (Anthropologický rozbor osteologického materiálu tohoto hrobu podala v následujícím článku tohoto Sborníku A. Lorenčová ⁶⁾)

U kostry byly zjištěny tyto přídavky: U pravého kolena ležela železná sekyra s ostny (1). Z polohy sekyry možno soudit, že její topůrko bylo položeno podél pravé nohy směrem k pravé ruce. V nasadním otvoru sekyry zůstaly zbytky dřeva (2). U pravého ramene byl železný nůž (3), u levého, lokte zlomek jiného železného nože (4), který byl zřejmě používán jako ocílka ke křesání, neboť vedle ležely dvě pazourkové čepelky (5—6) a kousek pazourku, na nichž byly zřetelné stopy úhozů způsobené zřejmě křesáním. V okruhu pánve byly zjištěny zbytky železné přazky (8) a zlomek neurčitelného železného předmětu se zlomkem ploténky s nýtkem, snad kování z vědérka (9). Na prsteníku pravé ruky byl bronzový prsten se štítkem (10). V blízkosti levé ruky ležely skleněné korálky (11) a tři bronzové náušnice (12—14) značně patinou rozrušené. Kromě toho byly v hrobě nalezeny zbytky organické látky (15).

1. Železná sekyra s ostny (tab. XII: 1); mírně prohnuté tělo, obloukovité ostří, ostny úzké, až na jeden ulámány, tyl na konci rozšířený a ukončený obdélníkovou ploškou, otvor pro topůrko eliptický; d 192 mm (všechny další rozměry jsou uváděny v mm), š. ostří 53; č. inv. 21 540.

2. Zbytky dřeva zachované v otvoru sekyry; druh dřeva neurčen; č. inv. 21 553.

3. Úzký železný nůž (tab. XII: 2) s rovným hřbetem a s oboustranně odsazeným trnem na konci zahnutým; d 116, š 13; č. inv. 21 541.

4. Zlomek čepel železného nože (tab. XII: 3); d 55; č. inv. 21 549.

5. Drobná čepel ze žlutého pazourku (tab. XII: 11) se stopami úhozů na hranách; d 27, č. inv. 21 543.

6. Mikrolitická čepel pazourková (tab. XII: 12) na jedné hraně vrubovitě vybitá; d 11; č. inv. 21 545.

7. Neforemný kousek pazourku (tab. XII: 13) se stopami úhozů na různých místech d 22; č. inv. 21 544.

8. Čtyři zlomky štítku ze železné přazky (tab. XII: 5); d 24; č. inv. 21 542/1—4.

9. Dva zlomky železného předmětu s ploténkou a s nýtkem (tab. XII: 4), snad kování z vědérka; d 41; č. inv. 21 546.

10. Bronzový plíškový prsten, z něhož zůstal zachován jen oválný štítek (tab. XII: 6), zdobený ornamentem linií z klínovitých vbíjených rýžek a pěti rytými kolečky; d 17; č. inv. 21 547.

11. Deset příčné členěných korálků z taženého skla (tab. XII: 10); čtyři korálky jsou bledě-modré, jeden sytěmodrý, jeden namodralý, tři bělavé a jeden neurčité barvy; všechny značně rozesklené; průměr 5—9; č. inv. 21 548/1—10.

12. Bronzová náušnička (tab. XII: 9) z kulatého drátku, z něhož je trubičkovitě svinut závěsek; rozložená; průměr kroužku 12, d. závěsku 6; č. inv. 21 511.

13. Bronzová náušnička téhož typu (tab. XII: 7), drátek je zčásti porušen; č. inv. 21 550.

14. Závěsek z náušničky téhož typu (tab. XII: 8), téměř zničena patinou, drátek se rozpadl, též závěsek je patinou téměř zničen; č. inv. 21 552.

15. Zbytky tmavohnědé organické látky; neurčeno; č. inv. 21 554.

Všechny předměty z hrobu 3 jsou uloženy ve sbírkách Prehistorického ústavu university v Brně, kosterní materiál v Anthropologickém ústavu přírodovědecké fakulty v Brně.

Archeologicko-historické zhodnocení boršického slovanského mohylníku

Nynější vzhled terénu boršického kostrového pohřebiště by mohl svádet k závěru, že jde o pohřebiště s tak zvanými plochými hroby, nikoli s hroby pod mohylami, poněvadž na povrchu nebyly hroby nikterak patrné. Avšak z celkové situace objevených tří hrobů, zejména ze značné vzdálenosti, která byla mezi jednotlivými hroby (25 až 50 m), i z hrobového inventáře je zřejmé, že hroby byly původně kryty mohylovými násypy. Značná vzdálenost mezi jednotlivými hroby byla ověřena jednak naším výzkumem r. 1954, jednak též okolností, že při rigolování vinohradu, prováděném do značné hloubky a na poměrně velké ploše, byly objeveny jen uvedené dva hroby (č. 1 a 2). Na plochých kostrových pohřebištích z doby hradištní, jak ukázaly dosavadní výzkumy, tak velké vzdálenosti mezi jednotlivými hroby nikdy nebývají. Původní mohylové násypy, které většinou byly poměrně nevysoké, byly delším obděláváním pozemků rozorány a zcela zničenovány, takže dnes nejsou již na povrchu nikterak patrné. Proto také není možno učinit si představu o rozsahu boršického mohylníku. Je málo pravděpodobné, že by se omezoval jen na tři zjištěné hroby. To naznačuje též nález kostí, které byly vyorány na jednom z blízkých polí. Uvedená zjištění, učiněná nejen na boršickém pohřebišti, ale i na jiných kostrových středohradištních pohřebištích, potvrzují domněnku, kterou již před lety vyslovil I. L. Červinka,⁷ že mnohé z hrobů bez mohyl, s pohrobním inventářem úplně shodným, ale na polích, byly původně pod násypy mohylovými. Na některé takové — dnes již rozorané mohylníky (Horní Němčí, Količín, Lipov, Slížany) — upozornil nedávno B. Dostál.⁸ Bude jich však mnohem více. Dosavadní pozorování a poznatky možno zevšeobecnit v závěr, že slovanské kostrové hroby středohradištní nalázané na polích i jinde osamoceně anebo ve větších vzdálenostech od sebe, je možno zpravidla považovat za rozrušené mohyly.

Teritoriálně leží boršický mohylník v oblasti střední a jihovýchodní Moravy, kde se zejména v středním Pomoraví a v Poolšaví koncentrují velkomoravské mohylníky.⁹ Na tuto oblast navazují slovenské mohylníky, které vykazují tentýž charakter jako moravské.¹⁰ V ostatních oblastech Moravy byly zatím slovanské kostrové mohylníky zjištěny jen velmi sporadicky. Toto teritoriální soustředění mohylníků na určité území není jistě náhodné a je tím nápadnější, že se v podstatě kryje s oblastí, která je považována za ústřední oblast říše Velkomoravské a která byla též pod přímým vlivem velkomoravské církevní organizace. Kromě toho nám hlavně v této oblasti narůstají zejména od druhé poloviny IX. století rozsáhlá pohřebiště s kostrovými hroby plochými především tam, kde můžeme

předpokládat též existenci církevní správy (Staré Město, Mikulčice, Dolní Věstonice a j.). Pro vysvětlení tohoto historicky závažného faktu je důležitá otázka datování slovanských kostrových mohylníků a pohřebišť.

Boršické hroby lze celkem spolehlivě, ovšem jen rámcově, zařadit do doby středohradištní, do doby velkomoravské, přihlídneme-li k známým chronologickým kritériím, vypracovaným pro oblast říše Velkomoravské nověji především v pracích J. Eisnera,¹¹ J. Poulíka¹² a V. Hrubého.¹³ Je pochopitelné, že uvedení autoři mohli pro jednotlivé památky vypracovat jen relativně platná chronologická schemata poměrně značného časového rozpětí, poněvadž povětšinou vycházeli z rozboru památek buď z jednotlivých pohřebišť anebo z územně malých oblastí, a vzhledem k současnému stavu evropské archeologie nemohli zatím své chronologické závěry postavit na pevnou základnu všestranně pojatých a do hloubky jdoucích analys památek v rámci evropském anebo alespoň středoevropském. Současný stav archeologie je nutil, aby se mnohdy spokojovali dostupnými a tudíž i náhodně vybranými analogiemi. Konečně datování jednotlivých památek i celých skupin značně ztěžuje i to, že většina z nich byla používána po poměrně dlouhou dobu. A tak všechna naše chronologická schemata i přes veškeré usilovné a záslužné hledání a zpřesňování poznatků, poskytují zatím značně omezené možnosti, jakmile se na základě archeologických památek pokusíme o stanovení absolutních chronologických dat jednotlivých historických jevů. Zpravidla se musíme spokojit s časovými výkyvy několika desetiletí, i když máme k dispozici nálezy celky, obsahující řadu památek různých druhů.

Konkrétně se nám tato problematičnost datování projeví, pokusíme-li se nyní datovat přesněji boršické pohřebišťe v jednotlivostech i jako celek.

Hrob č. 1 je s ohledem na jeho obsah (železný nůž) přesněji nedatovatelný.¹⁴ Při datování hrobu č. 2 se můžeme opírat jak o výskyt náušnic, tak gombíků. Obě bronzové náušnice (tab. XII: 17), jejichž spodní část je z tordovaného drátku ukončeného z jedné strany uzlíčkem a z druhé strany háčkem, jsou asi torsem náušnic se závěskem.¹⁵ Pro datování jsou vzhledem k velkému územnímu i časovému rozšíření pomůckou málo spolehlivou. U nás se rámcově kladou do IX. až XI. století.¹⁶ Rovněž kroužkové náušnice s uzlíčky a litým oboustranným závěskem (tab. XII: 16) patří k velmi rozšířenému a tvarově rozmanité skupině podunajských náušnic doby velkomoravské; jsou přesněji nedatovatelné. — Spolu s uvedenými náušnicemi byly v hrobě č. 2 ještě dva drobné stříbrné gombíky zdobené kroužky z pozlaceného krouceného drátkového filigránu (tab. XII: 14, 15). Gombíky tohoto druhu jsou na Moravě vzácné. Zcela shodné, pokud jde o výzdobu, byly na Moravě zjištěny ještě jedině na pohřebišti ve Starém Městě „Na valech“ ve třech hrobech¹⁷ a v Předmostí u Přerova.¹⁸ Jim jsou velmi blízké gombíky, jejichž povrch je rozdělen na jednotlivá pole, která rovněž vyplňují kroužky z drátkového filigránu. Známe je vzácně z pohřebišťe ve Starém Městě „Na valách“¹⁹ a v Boleradicích.²⁰ O gombících shodných s boršickými se soudí, že je lze celkem spolehlivě datovat do konce IX. stol. a do první poloviny X. století,²¹ zejména na základě dokladů získaných na pohřebišti ve Starém Městě „Na valách“.²² Toto datování je zdůvodňováno faktem, že v jednom ze tří hrobů (č. 233/49), v nichž byly tyto gombíky nalezeny, byly v hrobovém násypu zjištěny kusy malty, o níž se soudí, že pochází z rozbořeného kostelíka, jehož zánik klade V. Hrubý do doby okolo r. 900 (mezi r. 885—906). Přihlídneme-li však k tomu, že tyto malé gombíky, typologicky zřejmějše starší²³ než gombíky velké, byly nalezeny též v hrobech, v kterých nebyla v hrobovém násypu malta z rozbořeného kostela,²⁴ musíme jejich výskyt připustit alespoň pro druhou

polovinu IX. století, ovšem opět za předpokladu, že rozboření kostelíka se událo kolem r. 900. Toto starší datování dovoluje též rozbor památek z hrobových celků, v nichž byly tyto gombiky nalezeny. — Možno tedy boršický hrob č. 2 datovat nejpravděpodobněji od druhé poloviny IX. století až na počátek X. století.

Poměrně bezpečnější oporu pro datování nám poskytuje soubor přídavek z hrobu č. 3. Z železných předmětů (sekyra, nůž, přazka), je to jediné sekyra s ostny (tab. XII: 1), označovaná obvykle jako typ I A,²⁵ která nám může posloužit při datování, přestože patří nejběžnějšímu typu moravských sekyr. Vyskytují se od VIII. do XI. století, avšak převážná část těchto sekyr z moravských hrobů patří do druhé poloviny IX. století. Od X. stol. tyto sekyry z hrobových nálezů mizí; jsou nahrazeny jinými typy sekyr,²⁶ v mladohradištních hrobech se již neobjevují. — Plíškový bronzový prsten se štítkem (tab. XII: 6) patří ke skupině prstenů, které jsou na Moravě nejpočetněji zastoupené.²⁷ Avšak výzdobou štítka a technikou, jíž je výzdoba provedena, je tento prsten zatím v moravských nálezech zjevem unikátním. Obloukovitě a přímé linie ornamentu jsou provedeny klínovitými rýžkami (vbíjenými zřejmě okrajem ostří dlátka) a rytými kolečky. Naproti tomu ostatní štítkové prsteny z Moravy mají štítek zdoben vbíjeným nebo vybíjeným ornamentem, vytvářeným z pukliček a jemného puncování.²⁸ Boršický štítkový prsten patří do okruhu podunajských šperků, které, jak prvně ukázal J. Eisner,²⁹ byly vyráběny v domácích moravských šperkařských dílnách, jež na Moravě vznikly v průběhu IX. stol. a kvetly hlavně v druhé polovině IX. století.³⁰ Výrobce boršického štítkového prstenu třeba hledat přímo v nedaleké šperkařské dílně staroměstské, z níž nepochybně pochází většina štítkových prstenů nalezených na staroměstském pohřebišti. Většina těchto štítkových prstenů, stejně jako boršický prsten, patří do druhé poloviny IX. století a na počátek X. století.³¹ — Rovněž tři bronzové náušničky s trubičkovitě svinutým zakončením (tab. XII: 7—9) patří do skupiny podunajských šperků. Na Moravě je tento typ náušnic vzácný. Obdobné tvary jsou známy jediné z pohřebiště v Dolních Věstonicích ze dvou hrobů (č. 74 a č. 307),³² z hrobu v Brně-Komíně³³ a z pohřebiště ve Starém Městě „Na valách“ (v hrobě 191/51).³⁴ Nepřihlížíme-li k některým územně i časově vzdáleným, tudíž náhodným analogiím,³⁵ jde zřejmě o typ náušnic, které patří do okruhu tak zvaných keszthelyských památek, jež jsou obvyklé v hrobech v Maďarsku i v Rakousku s nálezy mladokeszthelyskými,³⁶ kde jsou datovány do VIII. století.³⁷ Moravské nálezy těchto náušnic jsou proto datovány různě, jednou do poloviny IX. století,³⁸ jindy opět až na počátek X. století.³⁹ Byly nošeny po několik století a nejsou vhodnou datovací pomůckou, stejně jako skleněné korálky (tab. XII: 10), nalezené pospolu s náušnicemi. Možno tedy hrob č. 3 podle souboru hrobových přídavek datovat do IX. století, nejpravděpodobněji do jeho druhé poloviny.

Posuzujeme-li nyní po tomto rozboru boršický kostrový mohylník s hlediska chronologického jako celek, můžeme celkem bezpečně stanovit, že se na něm pochovávalo v časovém rozmezí od první poloviny IX. století do první poloviny X. století, nejpravděpodobněji v druhé polovině IX. století, stejně jako na převážné většině moravských kostrových mohylníků.⁴⁰ To se v podstatě shoduje se známým historickým faktem, že křesťanství pronikalo mezi Moravany od IX. století, avšak teprve v druhé polovině IX. století postupoval proces christianisace s plnou intesitou. Jedním z vnějších projevů christianisace na Moravě je pohřbívání kostrové, které postupně vytlačilo původní staroslovanské pohanské pohřbívání žárové. Přitom je nutno připustit, že v krajích, které byly pod přímým

vlivem avarským, mohlo dojít k pohřbívání kostrovému mnohem dříve, již od konce VI. století. K této důležité změně nedošlo pouhou napodobou pohřebního ritu, nýbrž v důsledku pronikavého zásahu do hospodářsko-spoločenské struktury slovanského obyvatelstva a soužitím obou ethnických skupin. Archeologické prameny nám vydávají svědectví, že tímto zásahem bylo postiženo především jižní Slovensko, jak lze soudit především podle kostrového pohřebiště z Devinské Nové Vsi,⁴¹ částečně též jižní Morava, jak tomu nasvědčují kostrové hroby s keszthelyskými památkami.⁴² Jinak na Moravě převládá stále pohřbívání žárové až do první poloviny IX. století. Teprve od druhé poloviny IX. století s postupem christianisace je pohřbívání žehem stále více zatlačováno pohřbíváním kostrovým. Tento proces změny pohřebního ritu je archeologicky postihnuteľný na některých birituálních mohylových pohřebištích.⁴³ V žárových hrobech, ať jsou z IX. nebo dokonce z X. století, nutno vždy vidět doklady doznívajícího pohanství. Křesťanství — ať východní či západní — bylo v této zásadní otázce pohřebního ritu vždy důsledné a trvalo vždy nekompromisně na pohřbívání kostrovém. Naproti tomu nebyla církev nikterak rigorosní v podružnějších projevech pohřebního ritu, na příklad v úpravě hrobu i jeho vnějšího označení. Četné doklady o tom nám podávají křesťanská pohřebiště velkomoravská.⁴⁴ Nasypávání mohyl nad hrobem je nesporně u Slovanů jedním z charakteristických zvyklostí pohanského pohřebního ritu, nikoliv však základním rysem. Tím bylo spalování nebožtíků, tedy pohřeb žárový. Jsou-li proto v druhé polovině IX. století a ještě v X. století nad kostrovými hroby nasypávány mohyly, nemusí to být a také to není dokladem toho, že v této době triumfovalo stále ještě pohanství, jak se někdy soudí,⁴⁵ nýbrž že v křesťanském pohřebním ritu přežívá jedna ze zvyklostí pohanského ritu, jichž v prvních dobách christianisace bylo jistě nemálo a které církevní organisace dočasně trpěla. Jak dlouho se přežitkově udržovaly v křesťanském pohřebním ritu různé pohanské pohřební rituály, o tom nejlépe svědčí pozdější známá nařízení Břetislava I. a Břetislava II.

Ve všem ostatním je pohřební ritus boršických kostrových hrobů, stejně i kostrových hrobů na jiných moravských mohylnicích zcela shodný s pohřebním ritem, jak jej známe z křesťanských velkomoravských pohřebišť ve Starém Městě, v Dolních Věstonicích, Mikulčicích a j. Hroby jsou tu vesměs zapuštěny do země, kostry spočívají na zádech a jsou zpravidla orientovány Z—V. Nebožtíci jsou v této době pochováváni s obvyklou výstrojí a výzbrojí, odpovídající pohlaví, věku, společenskému postavení nebožtíka a též dobovým zvyklostem.

Pokud jde o hrobové přídavky, zaslouží si hrob mladého bojovníka z Boršic, abychom mu věnovali zvláštní pozornost. Kromě předmětů, které jsou běžným inventářem hrobů mužských, byly tu zjištěny též předměty, které jsou typické výhradně pro hroby ženské. Z přídavků typických pro mužské hroby byla tu nalezena železná sekyra s ostny (tab. XII: 1), položena tak, že její topůrko spočívalo v dlani pravé ruky, což je obvyklý způsob uložení sekyry v hrobech.⁴⁶ V hrobech z doby velkomoravské nacházíme sekyry jen v hrobech mužských (výjimečně též v hrobech mladíků) někdy spolu s ostruhami nebo též s mečem. Proto právem můžeme považovat sekyru za zbraň a jejího nositele za bojovníka, tedy za člověka svobodného, ne-li společensky výše postaveného.⁴⁷ Též nůž, přazka a ocílka (tab. XII: 2, 5, 3) jsou typické přídavky v hrobech mužských. Za ocílku tu sloužila čepel zlomeného nože a za křesací kameny pazourkové neolitické čepelky (tab. XII: 11, 12), které zřejmě byly nasbírány na některém z blízkých neolitických sídlišť, jichž je v nejbližším okolí pohřebiště několik.⁴⁸ Kromě uvedených předmětů se vyskytly v hrobě bojovníka též přídavky (prsten,

náušnice, korálky); které se ve velkomoravských mužských hrobech zpravidla nenacházejí, ale jsou typickými přídatky hrobů ženských. Překvapuje, že štítkový prsten (tab. XII: 6), byl součástí výstroje boršického bojovníka, neboť byl nalezen na pravé ruce na prsteníku, jehož třetí článek byl na celém obvodu silně do zelena patinován, kdežto třetí článek prostředního prstu byl patinován jen slabě na vnitřní straně, přiléhající k prsteníku. Prsteny nebyly u západních Slovanů ve zvláštní oblibě. Muži je nenosili, ženy jen zřídka, možno-li tak soudit z poměrně vzácného výskytu prstenů v hrobech žen a dívek.⁴⁹ Je tedy bezpečně zjištěný nález prstenu v hrobě boršického bojovníka dosud ojedinělým zjevem u moravských Slovanů v době velkomoravské a má obdobu jedině v nálezu prstenu v hrobě 15 až 16 letého chlapce na pohřebišti ve Starém Městě „Na valách“.⁵⁰ Rovněž neobvyklý a pokud je mi známo, u velkomoravských Slovanů zatím ojedinělý, je nález náušnic a korálků (tab. XII: 7—9, 10) v hrobě boršického bojovníka. Uložení těchto typicky ženských předmětů v blízkosti levé ruky, tedy v místě, kde nebyly nošeny, je svědectvím toho, že tyto hrobové přídatky nebyly součástí výstroje bojovníka, nýbrž byly přidány do hrobu jako milodar. Nelze též jejich výskyt v mužském hrobě vysvětlovat tak, že tu pravděpodobně jde o hrob, v němž spolu s mužem byla pohřbena žena nebo děvče, při čemž ženská kostra byla zcela ztrávena, anebo že hrob ženy byl porušen pozdějším hrobem mužským.⁵¹ Toto vysvětlení nepřipouští ten fakt, že v hrobě bojovníka nebyla podle provedeného anthropologického rozboru všech kosterných pozůstatků zjištěna sebemenší stopa po jiné kostře. (Srov. výsledky anthropologického rozboru A. Lorencové v dalším článku.) Vysvětlení tohoto rituálního přiložení ženských šperků působí jisté potíže. Jde nejpravděpodobněji o dar, obětinu, vyjadřující symbolicky vztah pozůstalé nebo nebožtíkovi velmi blízké ženy anebo o rituální zvyklost, jejíž smysl je nám blíže neznám. Nabízí se ještě vysvětlení, i když poněkud odvážné. Z historických i archeologických dokladů je známo, že součástí obřadu při pohřbu mužů u Slovanů východních a polabských byla mnohdy nucená nebo dobrovolná smrt pozůstalé ženy, která byla pohřbena s mužem.⁵² Je velmi pravděpodobné, že tento zvyk byl zakořeněn i v našich zemích.⁵³ Přímou se tu nabízí otázka. Nebylo by možno v přidání ženských milodarů do hrobu boršického bojovníka vidět zmíněnou náhradu a jakési symbolické vykoupení z povinnosti již připomenuté dobrovolné nebo nucené smrti pozůstalé ženy? Ani u nás nejsou neznámy hroby, v nichž byly současně pohřbeni muž a žena. Z Devínské Nové Vsi je znám ze starší doby hradištní hrob, v němž byl pohřben muž se svým koněm a žena (hrob č. 765⁵⁴), v Dolních Dunajovicích byl na pohřebišti s památkami keszthelyského typu rovněž zjištěn hrob muže se ženou.⁵⁵ Takové pohřby jsou poměrně časté na hřbitovech v oblasti avarské.⁵⁶ Z doby středohradištní je známo z Moravy několik pohřbů muže se ženou, z nichž uvádím alespoň hroby bojovníků v Boleradiciích⁵⁷ a v Šitbořicích.⁵⁸ Pozorování učiněná při výzkumu těchto hrobů dávají možnost dvojího výkladu: buď šlo o rituální obřad usmrcení a pohřbení pozůstalé ženy se zemřelým mužem, nebo že žena zemřela, či zahynula současně se zemřelým mužem a oba byli uloženi do společného hrobu. Zatím co první výklad se zdá pravděpodobnější pro období starohradištní a starší fázi období středohradištního, je druhý výklad přijatelnější pro dobu pozdější, kdy křesťanství silně ovlivňovalo a potlačovalo staré pohanské rituální zvyklosti, zejména lidské oběti.⁵⁹ Není proto nepravděpodobné, že původní rituál lidské oběti se později vlivem křesťanství zmírnil na pouhé obětování šperků pozůstalé ženy. Tak tomu mohlo být též při pohřbu boršického bojovníka.

Závěrem ještě jedna okolnost si zaslouží vysvětlení. Často se poukazuje na to, že kostrové hroby velkomoravské jsou vcelku bohaté na hrobové přídavky, zejména šperky, což bývá vysvětlováno zvýšeným hospodářským rozkvětem říše Velkomoravské. Přitom však vybavení jednotlivých hrobů vykazuje značné rozdíly. Vedle hrobů bohatých vyskytují se hroby chudé anebo vůbec bez hrobových přídavků. Tuto rozdílnost zjišťujeme i u hrobů boršických. Je nesporné projevem majetkové a společenské diference formujícího se raně feudálního státu velkomoravského. I v pohřebním ritu se záměrně zdůrazňují majetkové a společenské rozdíly velkomoravského obyvatelstva. Pohřební ritus je svědectvím, jak vládnoucí třída používá všech prostředků, aby zdůraznila a upevnila své zvláštní společenské postavení.

POZNÁMKY

¹ První přehled o moravských slovanských mohylových pohřebištích podal *I. L. Červinka* v knize *Slované na Moravě a říše Velkomoravská*, Brno 1923, str. 144—148; nejnověji *B. Dostál* v článku *Slovanský mohylník u Žlutavy*, Příspěvek k problematice slovanských mohylníků na Moravě, SbFFBU VI E 2 (1957), str. 37—74.

² *A. Zelnitius*, Slovanská pohřebiště ve Starém Městě u Uh. Hradiště („Na valách“ — „Na špitálkách“ — „Na studůlkách“ — Boršice u Buchlovic — Dolní Němčí.) SbV 4 (1933), str. 32, obr. na str. 30. *V. Hrubý*, Osídlení uherskohradištského okresu v době hradištní, SbV 12 (1941), str. 57.

³ O výzkumu tohoto hrobu předběžně referoval *Fr. Kalousek*, Archeologické výzkumy v Boršicích u Buchlovic v roce 1954 (Nové archeologické výzkumy v kraji Gottwaldovském v r. 1954. Studie krajského muzea v Gottwaldově, řada společenských věd č. 4, Gottwaldov 1955, str. 38). — Podrobněji popsal nálezy *B. Dostál*, Hmotná kultura moravských Slovanů v době říše Velkomoravské (nepublik. diplom. práce), Brno 1957, II, str. 35—37, tab. 100: 1—8. Srov. též *B. Dostál*, SbFFBU VI E 2 (1957), str. 56, 65, obr. 9: 26—28.

⁴ *A. Zelnitius*, l. c., str. 32.

⁵ *A. Zelnitius*, l. c., str. 32, obr. 1—4 na str. 30.

⁶ *A. Lorencová*, Anthropologický rozbor kosterních pozůstatků mladého bojovníka z doby velkomoravské z Boršic u Buchlovic, SbFFBU VII E 3 (1958), str. 85—86.

⁷ *I. L. Červinka*, Slované na Moravě, str. 142.

⁸ *B. Dostál*, SbFFBU VI E 2 (1957), str. 56—57.

⁹ *B. Dostál*, l. c. str. 51—57, uvádí celkem 40 mohylníků z Moravy; srov. též jeho mapku, l. c., obr. 7.

¹⁰ Ještě r. 1928 uváděl *I. L. Červinka* (*Slované na Moravě*, str. 185—186) ze Slovenska jen jediný slovanský mohylník z Uherské Skalice. Řadu dalších mohylníků s kostrovými hroby zaznamenal *J. Eisner*, Slovensko v době kultury hradištní, Slovenské dejiny I, 1946, str. 128—131.

¹¹ Především v pracích: *J. Eisner*, K dějinám našeho hradištního šperku, ČNM CXVI (1947), str. 142—162; Základy kovářství v Československu, *Slavia Antiqua I* (1948), str. 367 až 394; Devinská Nová Ves, Bratislava 1952.

¹² *J. Poulik*, Staroslovanská Morava, Praha 1948; Kultura moravských Slovanů a Avari, *Slavia Antiqua I* (1948), str. 325—348; Výsledky výzkumů na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčic, PA XLVIII (1957), str. 241—388.

¹³ *V. Hrubý*, Staré Město, velkomoravské pohřebiště „Na valách“, Praha 1955; *V. Hrubý* — *V. Hochmanová* — *J. Pavelčík*, Kostel a pohřebiště z doby velkomoravské na Modré u Velehradu, ČMMB XL (1955), str. 22—126.

¹⁴ Nejpodrobnější rozbor slovanských nožů a problematiku jejich datování podal nejnověji *V. Hrubý*, Staré Město, str. 110—113. Ukázal, že typologie nožů z doby velkomoravské nemůže poskytnout spolehlivou chronologickou oporu.

¹⁵ Srov. též *V. Hrubý*, Staré Město, str. 224.

¹⁶ Srov. *J. Poulik*, Staroslov. Morava, str. 48. *V. Hrubý* (Staré Město, str. 224) považuje za velmi pravděpodobné, že tyto náušnice jsou na pohřebišti ve Starém Městě „Na valách“ příznačné až pro sklonek doby velkomoravské a pro první polovinu X. stol.

¹⁷ Hroby čís. 233/49, 109/51, 244/51; srov. též *V. Hrubý*, Staré Město, str. 212, tab. 78: 13.

- ¹⁸ *M. Kříž*, ČVMSO XII (1896), str. 57, obr. 5 na str. 56.
- ¹⁹ *Srov. V. Hrubý*, Staré Město, str. 212, tab. 60: 1—2; tab. 74: 10—11.
- ²⁰ *J. Poullík*, Staroslov. Morava, str. 55, tab. LXIV: 4, 4a.
- ²¹ *J. Poullík*, l. c., str. 55—56.
- ²² *V. Hrubý*, Staré Město, str. 212 a d.
- ²³ *J. Cibulka*, Velkomoravské kostely, objevené r. 1949 ve Starém Městě (Praha 1950).
Přednáška ze dne 3. března 1950, rozmnožená jako rukopis, str. 14.
- ²⁴ V hrobech čís. 109/51, 244/51.
- ²⁵ *J. Poullík*, Staroslov. Morava, str. 33. *V. Hrubý*, Staré Město, str. 170.
- ²⁶ *Srov. Vl. Šikulová*, Slovanské osídlení Moravy v mladší době hradištní, Brno 1956 (nepublik. diplom. práce), str. 72.
- ²⁷ *J. Poullík*, Staroslovanská Morava, str. 51 a d., tyto prsteny spojoval s oblastí blučínskou. Podobně *J. Eisner* označuje tyto prsteny blučínským typem (Počátky českého šperku, PA XLVI (1955), str. 215). Výzkum *V. Hrubého* na pohřebišti ve Starém Městě „Na valách“, kde bylo zjištěno 11 prstenů tohoto typu (Staré Město, str. 267—270) a soupis *B. Dostála* (Hmotná kultura I, str. 229) však ukázaly, že tyto prsteny jsou rozšířeny hlavně v době velkomoravské po celé Moravě, odkud podle mínění *J. Eisnera* (l. c., str. 220, obr. 14) přecházejí též do Čech, na př. prsten ze Zákolan.
- ²⁸ *V. Hrubý*, Staré Město, obr. 42: 1—6.
- ²⁹ *J. Eisner*, ČNM CXVI (1947), str. 142 a d.
- ³⁰ K této otázce *srov. V. Hrubý* Staré město, str. 308—311.
- ³¹ *V. Hrubý*, l. c., str. 268.
- ³² *J. Poullík*, Jižní Morava, země dávných Slovanů, Brno 1950, str. 159, obr. 137h; str. 164, obr. 38d, g.
- ³³ *B. Dostál*, Hmotná kultura II, str. 54, tab. 10: 4.
- ³⁴ *V. Hrubý*, Staré Město, str. 518, tab. 78: 16, 17.
- ³⁵ Na př. náušnice ze skytských hrobů ze severovýchodního Kavkazu, které uvádí jako vzdálené analogie *V. Hrubý*, Staré Město, str. 226, pozn. 45.
- ³⁶ Některé doklady uvádí *V. Hrubý*, Staré Město, str. 226, pozn. 45—48.
- ³⁷ *E. K. Wurth*, Awarische Gräber in Guntramsdorf und Traiskirchen, Niederösterreich, WPZ XXV (1938), str. 161.
- ³⁸ *J. Poullík* (Jižní Morava, str. 79) tak činí na základě nálezů nejmladších památek keszthelyského typu a památek z nejstarších hrobů kőtlaškého typu (doklady neuvádí).
- ³⁹ *V. Hrubý*, Staré Město; na základě stratigrafie převrstvujících se hrobů.
- ⁴⁰ *Srov. B. Dostál*, SbFFBU VI E 2 (1957), str. 58—65.
- ⁴¹ *J. Eisner*, Devínská Nová Ves; hlavně str. 226 a d.
- ⁴² *J. Poullík*, Jižní Morava, str. 154—155; 66 a d.
- ⁴³ *Srov. přehledný soupis slovanských mohylníků na Moravě u B. Dostála*, l. c., str. 51 a d.
- ⁴⁴ Stačí si na př. povšimnout nejruznějších úprav hrobových jam na pohřebišti ve Starém Městě „Na valách“. K tomu *srov. zejména V. Hrubý*, Staré Město, str. 54 a d., obr. 4—6.
- ⁴⁵ Tak soudí na př. nejnověji *B. Dostál*, l. c., str. 67.
- ⁴⁶ *Srov. schema uložení sekyr v hrobech ve Starém Městě „Na valách“ (V. Hrubý*, Staré Město, obr. 10) a přehlednou tabulku o dislokaci sekyr v hrobech na moravských středohradištních pohřebištích (*B. Dostál*, Hmotná kultura I, str. 110).
- ⁴⁷ Podle statistického soupisu, provedeného na základě asi 4500 hrobů středohradištních z Moravy zaznamenal *B. Dostál* (Hmotná kultura I, str. 91, 96) celkem 128 sekyr ve 128 hrobech.
- ⁴⁸ Podobně zjištění učinil *V. Hrubý* na pohřebišti ve Starém Městě „Na valách“, v hrobech č. 23/48 a 210/49 (l. c., str. 118).
- ⁴⁹ Na Moravě jich z doby středohradištní zjistil *B. Dostál* jen asi 60 (Hmotná kultura I, str. 112, 229).
- ⁵⁰ *V. Hrubý*, l. c., str. 92.
- ⁵¹ O těchto eventualitách uvažoval *B. Dostál* (Hmotná kultura I, str. 98, kdy nebyly ještě známy výsledky antropologického rozboru).
- ⁵² Podrobně se touto otázkou zabývá *L. Niederle*, Život starých Slovanů I/1, 1911, str. 240 a d. Zde uvedeny též doklady historické a archeologické a příslušná literatura. *Srov. též J. Eisner*, Devínská Nová Ves, str. 239, pozn. 44.
- ⁵³ *Srov. R. Turek*, K pohřebnímu ritu slovanských mohyl, ČNM CXIV (1940), str. 13; Nový slovanský výzkum v Čechách, Vznik a počátky Slovanů, 1956, str. 228—229.
- ⁵⁴ *J. Eisner*, Devínská Nová Ves, str. 161.
- ⁵⁵ Hrob 2. *Srov. J. Poullík*, Jižní Morava, str. 154.
- ⁵⁶ Řadu dokladů uvádí *J. Eisner*, Devínská Nová Ves, str. 239, pozn. 43.

⁵⁷ Hrob 36. Srov. *J. Poulik*, Staroslovan. Morava, str. 154.

⁵⁸ V hrobě bojovníka s kopím (*B. Dostál*, Hmotná kultura II, str. 330).

⁵⁹ Srov. *J. Eisner*, Devinská Nová Ves, str. 239.

КУРГАННЫЙ МОГИЛЬНИК ЭПОХИ ВЕЛИКОЙ МОРАВИИ БЛИЗ С. БОРЩИЦЫ ПРИ БУХЛОВИЦАХ

Автор публикует итоги исследований А. Зелнигиуса (1931—1932 гг.) и Преисторического института университета Брно (1954 г.) в славянском курганном могильнике с труположениями вскрытом близ с. Борщицы при Бухловицах в Моравии (р. Угерске Градице), о котором предварительный отчет был уже опубликован^{1,2}. Курганные насыпи подверглись распахке и нивелизации, однаково как это случилось в многих других славянских курганных могильниках в Моравии. Могильные ямы глубиной в 50—75 см содержали скелеты покойников лежащих на спине, с вытянутыми вдоль тела руками, ориентированных в направлении З—В. Могила № 1 с погребением мужчины содержала железный нож. В могиле № 2 был обнаружен скелет взрослой женщины с двумя бронзовыми серьгами (таб. XII: 16, 17) и с одной серебряной пуговицей украшенной колечками скани (таб. XII: 14, 15) по обеим сторонам черепа. В могиле № 3 (таб. XI: 2) лежал скелет юного воина 17—22 летнего; возле правого колена был обнаружен железный топор с проушинами выступами (таб. XII: 1), около правого плеча железный нож (таб. XII: 2), на безымянном пальце правой руки щитообразное кольцо из бронзовой бляхи (таб. XII: 6), возле левого локтя обломок железного пожа (таб. XII: 3) служившего как огня, около него три каменные отщепы-огнива, для которых были употреблены неолитические кремневые пластинки (таб. XII: 11—13); возле таза лежали обломки железной пряжки (таб. XII: 5) и обломок железного предмета неопределяемой функции (таб. XII: 4), возле левой ладони три бронзовые серьги из проволоки свиной на конце в трубочку (таб. XII: 7—9) и десять стеклянных бус (таб. XII: 10). Антропологический материал из могилы № 3 научно обработала А. Лоренцова в следующей статье.

Могильник можно при помощи найденных предметов отнести к эпохе Великой Моравии, т. е. ко второй половине IX века, однаково как большинство моравских славянских могильников с труположениями. Особое внимание возбуждает могила № 3, в которой при костяке воина в первый раз были обнаружены приношения несомненно женского характера (серьги, стеклянные бусы), автор это объясняет как подарок супруги умершего или женщины очень близкой покойнику, вознаграждающий вероятно ритуальный обычай засвидетельствованный у славян, т. е. обычай похоронения жены вместе с покойником. Тоже кольцо на пальце мужчины у западных славян является исключительной находкой, потому что кольца как правило носили только женщины. В обряде труположения видит автор прежде всего результат интенсивного влияния христианизации из Византии. То, что в могилах этой эпохи находится значительное богатство приношений, рассматривает автор не только как результат экономического процветания Великоморавской державы, а прежде всего как результат нарастания имущественной и обще твенной дифференциации формирующегося ранефеодального Великоморавского государства.

Перевел: Б. Достал

DAS GROSSMÄHRISCHE HÜGELGRÄBERFELD IN BORŠICE BEI BUCHLOVICE

Der Autor veröffentlicht die Ergebnisse einer von A. Zelnitius (in den J. 1931—1932) und dem Prähistorischen Institut der Universität Brunn (1954) auf dem slawischen Skelettgräberfeld in Boršice bei Buchlovice (Taf. XI: 1) in Mähren (Bezirk Ung. Hradisch) durchgeführten Forschung; hierüber ist bereits früher ein vorläufiger Bericht veröffentlicht worden.^{1,2} Die hügelartigen Aufschüttungen sind hier durch Pflügen und Behauung des Bodens eingeebnet worden, was auch auf anderen slawischen Begräbnisstätten von Mähren der Fall ist.

Die Bestattungsgruben waren 50—75 cm tief, die Verstorbenen wurden hierin mit den Armen am Körper in Orientierung West-Ost beerdigt. Das Grab I mit einem Männer-

skelett enthielt ein eisernes Messer, das Grab 2 das Skelett einer erwachsenen Frau, die je ein Paar bronzene Ohringe (Taf. XII: 16, 17) bei den Ohren hatte und auf jeder Seite einen mit Ringen ausgedrehtem Drähtchenfiligran verzierten Silberknopf (Taf. XII: 14, 15). Im Grabe 3 (Taf. XI: 2) mit dem Skelett eines jungen 17—22jährigen Kriegers befand sich auf seiner rechten Seite eine eiserne Axt mit Stacheln (Taf. XII: 1), bei der rechten Schulter ein eisernes Messer (Taf. XII: 2), am rechten Ringfinger ein schildchenartiger Fingerring aus Bronzeblech (Taf. XII: 6), beim linken Ellbogen das Bruchstück eines eisernen Messers (Taf. XII: 3), welches als Feuerzeug Verwendung fand und anbei 3 Feuersteine zu denen neolitische Feuersteinklingen (Taf. XII: 11—13) benützt wurden; beim Becken befanden sich Reste einer eisernen Schnalle (Taf. XII: 5) und ein Bruchstück eines nicht definierbaren eisernen Gegenstandes (Taf. XII: 4), beim linken Arm 3 bronzene Ohringe mit Anhängseln aus einem röhrenartig zusammengerollten Drähtchen (Taf. XII: 7—9) sowie 10 Glasperlen (Taf. XII: 10). Anthropologische Bearbeitung des Skelettmaterials aus dem Grabe 3 enthält der nachstehende Artikel von A. Lorencová.

Die Beigaben datieren das Gräberfeld in die Periode des Großmährischen Reichs in der 2. Hälfte des IX. Jh., was übrigens für die Mehrzahl mährischer Skelettgräberfelder gilt. Das Grab ist insbesondere dadurch gekennzeichnet, daß hier in einem Kriegergrab Beigaben von ausgesprochen weiblichen Charakter vorliegen; der Autor erblickt hierin die Liebesgaben einer hinterbliebenen oder dem Verstorbenen sehr nahestehenden Frau, wodurch wohl der für die Slawen bezeugte Ritualbrauch ersetzt werden sollte, der vorschrieb, daß die Hinterbliebene gleichzeitig mit dem verstorbenen Gemahl beerdigt werden soll. Auch ein Ring am Finger eines Mannes bildet bei den Westslawen eine Ausnahme, da Fingerringe nur von den Frauen getragen wurden. In der Skelettbestattung erblickt der Autor vor allem die Folge eines aus der Byzanz kommenden intensiven Christianisierungsprozesses.

Die Ursache der Erscheinung, daß die Gräber dieser Periode beträchtlichen Reichtum an Beigaben aufweisen, legt der Autor dahingehend aus, daß hierbei nicht nur die wirtschaftliche Blütezeit des Großmährischen Reichs eine Rolle spielt, sondern auch die wachsende Eigentums- und Gesellschaftsdifferenzierung des werdenden frühfeudalen großmährischen Staates.

Übersetzt von R. Merta

ANNA LORENCOVÁ

ANTHROPOLOGICKÝ ROZBOR KOSTERNÍCH POZŮSTATKŮ MLADÉHO BOJOVNÍKA Z DOBY VELKOMORAVSKÉ Z BORŠIC U BUCHLOVIC

V předcházející práci i ve zprávě o archeologických výzkumech v Boršicích uvádí prof. Kalousek¹ objev kostrového hrobu, který přisuzuje mladému bojovníku a datuje podle průvodního hrobového inventáře do doby staroslovanské. Vzhledem k tomu, že jde o materiál z hlediska anthropologického stále cenný, zabývám se jeho podrobnějším posouzením.

Nalezené kostrové pozůstatky tvořily jeden celek a náležely jednomu jedinci. Představovaly však jen neúplnou kostru, jejíž jednotlivé části byly ve velmi špatném stavu. Jejich povrch byl velmi silně arodován, u krátkých i plochých kostí byla obnažena spongiosa, epifyzární konce dlouhých kostí byly většinou zcela rozrušeny. Pouze oba proximální falangy 3. a 4. prstu pravé ruky byly bez sebemenšího porušení. Tyto falangy byly zelenavě zbarveny, ostatní kosti byly šedohnědé.

Lebka byla postmortálně deformovaná a byla značně poškozena v krajíně horního obličje, na kosti čelní a v krajíně kosti týlní. Primární byla krátká. Dochovával část levé očníce prozrazovala, že tvar očníce představoval nízký čtyřúhelník, jehož rohy byly zaoblené a horní okraje vodorovné. Alveolární partie horní čelisti byla široká podobně jako i čelist dolní (bez levého křídla). Chrup byl dobře zachován, zuby byly bez kazů, lehce obroušené, jen pravá dolní třetí stolička byla neporušena. O ostatních třetích molárech nelze uvést, zda byly prožrány, neboť alveolární partie jsou v těchto místech porušeny. Lebeční švy byly otevřeny, i sutura sphenobasilaris.